

A magyar–magyar kapcsolatokról

(Vita Hunčík Péter: *Etnikai immundeficites szindróma* című tanulmányáról)

MÉSZÁROS ANDRÁS

Széljegyzetek Hunčík Péter dolgozatához

Rövid írásom a fent jelzett dolgozat bizonyos passzusaihoz fűzött jegyzetekből áll. Vagyis nem értékelés, hanem néhány megfogalmazás továbbgondolása – lehet – más irányban is, mint ahogy azt a szerző elgondolta.

Mégis egy értékelő megállapítással kezdem: Hunčík Péter dolgozata a magyar–magyar kapcsolatokat elemző, eddig hiányzó, őszinte tényfeltárás egyik első és követendő példája. Komolyságát és megalapozottságát a mögöttes és megelőző kutatások eredményei támasztják alá. Növum hazai magyar berkeinkben abban a tekintetben is, hogy nem mítoszt akar teremteni vagy felújítani, nem ideológiát terjeszt, nem is valamilyen metafizikai vágyat vetít vissza a konstruált történelemre, hanem az általa is elvégzett kutatások fényében interpretál kemény szociológiai és szociálpszichológiai tényeket. Számomra az volt a megdöbbentő a dolgozat olvasásakor, hogy az, amit 1990-ben a *Regio* című folyóiratban deduktíve kifejtettem a kisebbségi „*mintha-lét*”-ről, most a szociálpszichológia terminológiájában is megfogalmazódott.

A dolgozat felsorol néhány, a „mintha-lét”-re jellemző tulajdonságot. A legalapvetőbb talán az *esetlegesség*, a valódi kontinuitás hiánya. Ez a tudományban az iskolák, tudományos műhelyek, intézmények institucionalizált folyamatosságot biztosító hiányában mutatkozik meg, minek okán sok értékes részkutatás és eredmény szinte a semmibe hull. Ami mögött, persze, ott van a kritikai befogadás nemléte is. Azt már említeni sem kell, hogy a teljesítményeken alapuló szakmai-tudományos hierarchiát nálunk elfedi az éppen aktuális és ennél fogva nem teljesítményvonzatú közéleti-funkcionális hierarchia. A politikában ez az esetlegesség az eufemisztikusan pragmatizmusnak nevezett, valójában azonban stratégiai elképzelések nélküli taktikázásban – rosszabb esetben: voluntarizmusban – merül ki. Még kiábrándítóbb az, hogy ahol viszont megjelenik valamiféle stratégia, ott a mítoszba burkolódik. Az ilyesfajta mítoszokat mindig a *patetizmus* árnyalja. A pátosznak megvan a maga idő-

ben, térben és kulturálisan is meghatározható szerepe, de ahogyan az őszinteség stílárban problematizálódott kb. a 18. századtól kezdődően, a pátosz is elveszítette kommunikációs funkcióit, és a modernitásban már ironikus felhangot kapott. A patetizmus már nem a fennkölt érzelem, hanem a felszínes érzélgősség szinonimája. Vagyis nem empátia, hanem érzelmi erőszakoltság; nem érzelem, hanem önsajnálát; nem patriotizmus, hanem agresszív és mitikus nemzettudat. A mitológiákról a romantika óta tudjuk, hogy azok az idősíkok egybemosásával érik el „örökkévaló” jelentésüket. Ott pedig, ahol múlt, jelen és jövő egyazon szinten mutatkozik, szó sem lehet optimálisan működő modern társadalomról. A „mintha-lét” ismétlődő sémai közé tartozik a magyarság mint „egységes csoportosulás” szemlélete is. E nézet megcáfolásához a mindennapi politikai tapasztalat, de a kultúrtörténet és főként a nyelvészet már elegendő érvet szolgáltatott. A probléma abban is áll, hogy a hazai (vagy akár magyarországi) politikusaink nem vesznek tudomást a társadalomtudományok megállapításairól, hanem az önmaguk előítéleteit *visszaigazoló* publicisztikára támaszkodnak. (És ebben az esetben még a gadameri hermeneutika mintájára az előítéleteket a megértés pozitív előjelű feltételének vettem.) Csakhogy a visszaigazolás – főként ha a történelem dolgairól van szó – nem mindig jelent igazolást. Felmentést pedig már végképp nem. Én magam az *infantilizációt* is a „mintha-lét” tartozékának tekintem. Ennek alátámasztására talán elegendő a húsz évvel ezelőtti Hankiss-féle *Diagnózisokra* utalni, amely dolgozat a nem pszichiátriai vagy szociálpszichológiai érdeklődésű és képzettségű olvasókat is rádöbbsentette az infantilizmus bomlasztó erejére. És még valami: a „visszaigazoló” publicisztika tartalmában és stílusában is ezt az infantilizációt terjeszti, vagyis nem kommunikál az olvasóval, hanem csacsog, dédelget, ajnározzgat vagy pedig, ellenkező esetben, ijesztget és elrémiszt. Ezért volna az, hogy politikusaink is csak végletekben – azt nem akarom mondani, hogy leegyszerűsítésekben – képesek gondolkodni?

Hunčik a kisebbségeknek Magyarországhoz fűződő kapcsolatát nemcsak az infantilizáció, hanem a *csapdahelyzet* fogalmával is jellemzi. Mondandóján nem változtatva és a fogalmat is elfogadva csupán néhány gondolatot fűznék ehhez a témához, tudva ugyanakkor, hogy az általam felvázolt „ontológiai” csapda-értelmezés nem mindig egyezik a szociálfilozófiából és a szociálpszichológiából egyaránt ismert játékelmélet csapda-felfogásával, persze, nem is ellentétes vele.

Mi is a csapda? Ontológiai értelemben a csapda az összefüggő, saját ellenőrzésünk alatt tartott és átlátható világ összeomlása. Más szóval: a szabadság elvesztése. A csapda ebben az értelemben azt jelenti, hogy a cselekvés ezután már nem öntörvényű, hanem külső – gyakran nem ismert – szükségszerűség által meghatározott. Viszont a csapda nem véletlenszerű, nem valamilyen hiba vagy (teológiai értelemben vett) bűn, hanem a lét szerves része. A mindennapiság összetevője, s ebből kifolyólag a szokásainkban meglévő és a szokások által szentesített rutin. Ezt pedig, állandó ismétlődése és a cselekvésbe való beépültsége révén, nem vesszük észre. Láthatatlan. Mintha nem is létezne, pontosabban: látunk valamit, de az *másnak látszik*. Ha nagyon belefeledkezünk köznapiságunkba, és nem tudunk felülemelkedni rajta, akkor gondolatainkat, döntéseinket, cselekvéseinket a látszat fogja vezérelni. Magyarán: alkalmazkodunk a csapda logikájához, mert a csapda maga is szinte eggyé vált velünk. Hiszen a csapda élősködőként is működik: ha mi nem volnánk, a csapda megokoltsága is megszűnne (lásd pl. a *Mátrix* című filmet, amely

éppen a „mintha-lét” ezen lehetőségeivel játszadozik). De utalhatunk akár a legklasszikusabb példára, arra az újszövetségi jelenetre, amikor Krisztus keresztre feszítésekor kijelenti: „Atyám, bocsásd meg nekik, mert nem tudják, mit cselekesznek.” A transzcendáló képesség hiányáról van szó. Ezt a képességet nem kérhetjük számon a köznapi emberektől, sőt a politikusoktól sem, mert az ő szerepük a köznapiság újratermelése. De van olyan társadalmi réteg, amelynek az alapvető funkciója a köznapi látszatok felderítése, felmutatása és kritikája. Ez az értelmiségi.

Hunčik az értelmiségi, kutatói csapdahelyzetre élezi ki dolgozata gondolatmenetét. Pontosabban: ő az *autonóm kisebbségi elit*ről szól, amikor a tudományos elitet említi. Biztos vagyok benne, hogy csupán a dolgozat rövidre fogása miatt követte el ezt a fogalmi összevonást. Mindenesetre érdemes tisztázni, miről van szó, még ha közben közhelyeket mondunk is. Az utóbbi évtized ugyanis arról győzött meg, hogy az értelmiségi által közhelynek és magától értetődőnek tartott összefüggés hazai berkekben sok esetben szokatlannak és provokatívnak tűnt. Beszélhetünk ugyanis az *elit*ről *mint olyanról* (még akkor is, ha ez a kifejezés metafizikai jelentéseket evokál). Ez az elit egy adott társadalom (vagy csoportosulás) autonóm vezető rétege a létezés minden szegmentumában: gazdaságban, jogban, politikában, kultúrában, tudományban. Beszélhetünk *értelmiségi elit*ről, amely a legegységértelműbben képviseli és valósítja meg az értelmiségi funkciót, azaz az értékek megőrzését, kultiválását és létrehozását. Az értékek létezési módja a transzcendentalitás, és az értelmiségi éppen ezért hivatott arra, hogy ennek képviselésével kritikát gyakoroljon a köznapiok látszatvilága felett. Az értelmiségi működteti a transzcendencia világát, amely egyrészt mindenfajta kontinuitás alapzata, másrészt pedig a *kívülállás* lehetősége. Kívülállás nélkül nem láthatjuk át a másnak látszó csapdákat. Mégis a kisebbségi értelmiség csapdahelyzetéhez tartozik, hogy ez a kívülállás válik nagyon gyakran gyanússá a mindennapok és a politikum szemszögéből. Ennek megvannak a történelmi okai. Egyrészt Kelet-Közép-Európa csak megkésve jutott el a modernitás azon szintjére, ahol megtörtént a fő társadalmi szegmentumok funkcionális szétválása és autonomizációja, másrészt a kommunizmus kísérlete infantilizálta az értelmiségit, harmadsorban pedig a kisebbségi lét szorítása a kritikai funkcióval szemben a megtartást helyezte előtérbe. Mára azonban eljutottunk odáig, hogy a kisebbségi lét politikai szinten is artikulálódik, vagyis a funkcionális szétválás beindult, a kommunizmus pedig (legalábbis állampolitikai szinten) a múlté. A kisebbségi értelmiséginek is vissza kell találnia az „an sich” értelmiségi (itt kérek bocsánatot Kanttól!) alapfunkciójához, a kritikai szemlélethez. Csakis így kerülheti el személyre szabott csapdáját.

Ezt a csapdát ugyanis a *politikai elit* újra és újra felállítja. Azt már ugyan megtanulta (és sikeresen alkalmazza), hogy az ő szférája a történelmi „itt és most”. Csak azt nem akarja (nem merem feltételezni, hogy nem tudja) elismerni, hogy a történelem jelene nem a történelem egésze, vagyis hogy az „itt és most”-ról lehetnek más szempontú nézetek is. Ugyanakkor nagy előszeretettel kényszeríti rá az őt is infantilizáló paternalizmust az értelmiségire. Abból kiindulva, hogy Magyarország a kisebbségi politikai elitel tart kiemelt szintű kapcsolatokat, a kisebbségi politikusok arra a következtetésre juthattak, hogy ők azok, akik meghúzzhatják a kisebbségi értelmiségi tevékenységének a határvonalait. Ez fatális tévedés! Addig, amíg nem válik autonómmá az értelmiségi, nem lesz autonóm kisebbségi politika sem. Aki még

nem olvasta Diderot *Fatalista Jakabját*, annak a figyelmébe ajánlom Jakab és ura párbeszédét az úr és a szolga viszonyáról. Ebből – nyelvezetünkre lefordítva – kiderülhet, hogy a politikus nem lehet meg az értelmiségi nélkül, és fordítva: a politikus az értelmiségi nélkül nem tudja, mit tesz, az értelmiségi a politikus nélkül lehet, hogy tudja, de nem tehet semmit. A kisebbség pedig se nem tudja, se nem teheti. Autonóm kisebbségi elitről akkor beszélhetünk majd, ha mind az értelmiségi, mind a politikai elit kivívja és megtartja saját autonómiáját, és ezt a két autonómiát egyenrangúan kezeli.

Nincs egyéb hozzáfűznivalóm Hunčík Péter dolgozatához, amely persze sokkal többről szól, mint ezek a széljegyzetek.